

IVAN CANKAR, Hlapci (DRAMA V PETIH AKTIH)

Poskus učbeniškega poglavja za 3. razred srednje šole

(Dogajanje: Ob zmagi klerikalnega političnega tabora se vaško učiteljstvo odpove svojim liberalnim nazorom. Samo učitelj Jerman, v predvolilnem boju indiferenten, se ne pusti podrediti in pride tako v konflikt z materjo in župnikom. Mati, ki jo ljubi, zahteva od njega, naj ne zataji boga, lastno prepričanje pa ga postavlja na stran socialdemokrata, kovača Kalandra. Na agitacijskem večeru ga ljudstvo skoraj linča in župnik ga sklene premestiti na oddaljeno Goličavo. Na predvečer odhoda se prideta od Jermana posloviti vanj zaljubljena Lojzka in nasprotni, pa vendar simpatični Hvastja.)

Za berilo je izbrano zadnje, peto dejanje drame.

Dramo je v knjigi izdal leta 1910 ljubljanski založnik Lavoslav Schwentner, ki je Cankarju založil in tudi dobro plačal večino knjig, uprizorjena pa je bila zaradi cenzure šele leta 1919, po Cankarjevi smrti, in še to prej v prevetrenem Trstu kot v slovenskem centru Ljubljani. Odlašanje z uprizoritvijo je bilo očiten znak nelagodja, ki ga je vladajoča družba čutila ob tej drami. Težave je Cankar že prej napovedal: »Drama bo napravila večji kraval nego 'Za narodov blagor'. Naredil sem veren portret naših sedanjih navdve umazanih političnih razmer.« Tudi z motom k drami, kjer iz Shakespearjevega Hamleta citira misel o mimetičnem značaju umetnosti (»Namen umetnikov je bil od nekdaj, je, ter ostane, da naruri takorekoč ogledalo drži: kaže čednosti njé prave črte, sramoti njé pravo obličje, stotletju in telesu časa odtis njega prave podobe.«), naravnost vabi k socialno-politični interpretaciji svojega izdelka. Tako ga je razumelo tedanje učiteljstvo in poslalo vladi protest proti dramatiku, češ da žali učiteljski stan. Podobno so ga razumeli tudi sočasni kritiki in vrsta sodobnih razlagalcev: drama slika politične razmere na Slovenskem po veliki klerikalni zmagi leta 1908, njeno idejno jedro sta gesli »Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar!« in »Ta roka (delavska) bo kovala svet. . .«, najtehtnejši prizor pa je Jermanov agitacijski nastop v gostilni. Tako gledanje odpira današnjemu bralcu dvojne možnosti, a nasprotujočih si sklepov: 1. Jermanova socialna in humanistična ideja, za katero je v drami propadel, se je v NOB uresničila, delavska roka res kuje svet, razmere, ki jih slika Cankarjeva drama, pripadajo zgodovini in ne veljajo več za današnji čas. 2. Hlapci so aktualni tudi danes. Jerman je predstavnik današnjega sproletariziranega razumnštva in njegova vizija še ni uresničena. Razmere so v bistvu enake kot v Cankarjevem času, samo nasprotniki imajo druga imena. Tak pogled je omogočil aktualizacijo Hlapcev v komediji Toneta Partljiča *Oskubite Jastreba*.

Socialna in politična interpretacija, kakor sta samoumevni, nista brez zadreg. Zadrego sta najlepše izrazila Matej Bor in Josip Vidmar, ko sta predlagala, da se črta zadnje, peto dejanje drame, ki ga nikakor nista mogla vključiti v svojo razlago. V njem se je Jerman namreč odpovedal akciji in našel nekakšno pomiritev v družinski složnosti in idili. Konec drame, ki v nasprotju s prejšnjimi dejanji ni niti satiričen niti tragičen, s svojo nedorečenostjo že desetletja zaposluje literarno vedo. Ob njem se do zdaj logična in pravilna politična interpretacija, po kateri sta plemenita Jerman in Kalandar socialdemokrata, drugi pa klerikalci ali neznačajni liberalci, izkaže za razumevanje sporočila drame nezadostna. Dramske osebe niso samo posebitve določenih političnih funkcij in nazorov ali socialnega statusa, ampak jih poleg te plati odločilno motivirajo še psihične značilnosti.

Jerman ni v spopadu že kar od samega začetka, ampak ga je vanj prisilila še le obdolžitev kolegov in župnikova zahteva po podreditvi. Novi politični spreobrnjenci, njegovi kolegi, so rabili grešnega kozla, pa so ga naredili za žrtev, ki naj trpi in pogine zanje. Če je bil v treh dejanjih Jerman dosleden revolucionar, saj je šel brez pomislekov mimo materinih najsvetejših želja, se humanistični akciji na koncu – iz notranjih razlogov – odpove. Jerman je bolesto navezan na svojo mater. V *psihoanalitičnem* izrazju se temu reče *ojdipov kompleks*. Ta še stopnjuje splošno moralno pravilo zahodne civilizacije: spoštuj očeta in mater. Jerman se je proti temu zakonu v imenu socialne ideje pregrešil. Pomembnejša mu je bila politična akcija kot materina želja. V procepu med tradicionalno moralno in novodobnim spoznanjem o socialni pravičnosti se je Jerman zlomil. V koncu se je namesto za samomor in zvestobo družbeni akciji odločil za tradicionalno kolektivno etiko. Bo zdaj postal takšen, kakršen je Hvastja od vsega začetka, prostovoljni hlapec in kruhoborec, ki mu je prvo družina (žena, otroci, kruh), torej gola eksistenca, in še le potem razne ideje in prepričanja?

Jerman je imel premalo praktične politične pameti, s kakršno se lahko pohvali Kalander, da bi lahko uspel kot socialni revolucionar. Bolj kot socialdemokrat je bil *nekonformist* in humanist, moderni *Prometej*, ki želi ljudi razsvetliti. Zakaj se je ljudstvo uprlo osvoboditvenemu načrtu in kamenjalo svojega odrešitelja in preroka ter se raje uklonilo nepravični župnikovi oblasti? Dušan Pirjevec, ki v drami ne vidi spopada med plemenitim posameznikom in gnilo družbo, drhaljo, odgovarja na to vprašanje takole: Gre za spopad med dvema načrtoma moči. Moč, ki jo predlaga Jerman, je pravična, vendar v svoji povezanosti s socialno idejo preveč zavezujoča. Tista moč pa, ki jo izvaja župnik, ne deluje v imenu kake določene ideje (čeprav ideja v njenem ozadju je), utemeljuje se samo v hierarhiji oblasti; od ljudi zahteva samo pokornost telesa in besed, ne pa tudi podrejanja njihovih misli, in je zato znosnejša.

Jerman se na koncu sprizajni z idejo, ki jo prej po vrsti zagovarjajo skoraj vse druge osebe: najprej je treba *biti*, potem še *biti – za-kaj*, najprej je treba živeti, potem še živeti za kako idejo, prepričanje ali bistvo oziroma nobena ideja ne sme ogroziti najvišje vrednote – življenja.

Vprašanja:

Na kaj misli Jerman, ko govori o poti, ki ga čaka še nočoj? Pokaži na mesta, kjer je beseda o njej. – Na katerega slovenskega pesnika in na kateri njegov sonet spominja Jermanov

Literatura o Hlapcih:

Spremnje besede k Cankarjevemu Zbranemu delu, Izbranemu delu in Zbranim spisom.

Dušan Pirjevec: Hlapci, heroji, ljudje, 1968.

Janko Kos: Cankarjev Jerman in problem nekonformizma, »Sodobnost« 1968, str. 130–148.

Primož Kozak: Temeljni konflikt Cankarjevih dram, 1988, str. 134–157.

Opombe:

ojdipov kompleks. Po grškem junaku Ojdipu, ki je nevede spal z lastno materjo Jokasto (gl. Sofoklovo dramo *Kralj Ojdip*).

psihoanaliza Sodobna psihološka in filozofska smer, ki jo je začrtal dunajski Žid Sigmund Freud na prelomu 19. in 20. stoletja. Vzroke za človeška dejanja išče v njegovi podzavesti.

nekonformist Kdor odklanja družbene in skupinske norme in jih ne upošteva kljub osebnim težavam in škodi.

Prometej – V grški mitologiji polbog, ki je ljudem prinesel ognja in bil zato kaznovan. Zevs ga je prikoval na skalo, kjer mu je jastreb vsak dan kljuval jetra, čez noč pa so mu na novo zrasla.

biti : biti – za – kaj – V filozofskem izrazju se temu razmerju pravi ontološka razlika, razlika med bitjo in bistvom.

stavek »Čas je zvest hlapec, ni ga treba klicati«? – Poišči tri mesta, kjer zdravnik in Hvastja dajeta prednost kruhu pred prepričanjem. – Zakaj nagovarja Kalandar Jermana dosledno z *gospod*? – Ali je mati, ko jo Jerman prosi za blagoslov, še živa ali že mrtva? Kaj govori za eno in kaj za drugo možnost? – Pokaži na nerealistične (simbolistične) scene v zadnjem dejanju. Ali se drama konča realistično? Ali je konec optimističen ali pesimističen? – Kaj pomeni Jermanov stavek »Oskubite jastreba, v goloba se ne bo spremenil«? Kdo od sodobnih dramatikov ga je aktualiziral? – Kaj pomeni geslo »Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar!«? – V katerih delih Cankar še upovedi lik matere? – Ali Hlapci pričajo samo o svojem času ali nam povedo tudi kaj o današnjem? – Ali možnost različnih interpretacij literarnega dela kaj zmanjša njegovo vrednost?

Miran Hladnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

KOMIČNO V RIMI, KI SE NE DA PREVESTI

(Ljubivoje Ršumović, Yu Yu)

Tale zapis je nastal iz prevajalske zadrege, stiske in končno nemoči prevesti pesem, ki bi jo prevesti veljalo tako zaradi sporočilnosti kakor zaradi oblikovanosti; vendar je samo na en postopek omejeno prevajalsko navodilo, ki je vpisano v izvornik, izključilo vsakršno možnost ohraniti v prevodu obliko in sporočilo izvirnega besedila: to je rima in komično v njej.

V poeziji Ljubivoja Ršumovića ima rima posebno besedilnoorganizacijsko vlogo, pa tudi avtor sam se zaveda njene pomenljivosti v pesemskih besedilih drugih avtorjev in v prevodih merjenih in rimanih pesniških del: v svojem prvem, pretežno avtobiografskem in avtotematskem romanu *Imate li Ršuma?*, ki je izšel letos v zagrebški Biblioteki moderne literature Hit, je na straneh 47–48 zapisal tole misel:

»A. Kron je prevedel in v nekem listu objavil Rimbaudove pesmi. Na koncu spremne besede o Rimbaudu je Kron priznal, da je imel zelo ozek izbor Rimbaudovih pesmi, da si je prizadeval ohraniti smisel in se ni preveč oziral na obliko, da so pa Rimbaudove pesmi v originalu rimane.

To me je vrglo iz tira. Počutil sem se prevaranega. Kako se je sploh in zakaj drznil prevesti pesmi, rimane pesmi, če jih v prevodu ne bo rimal? To je zločin, sem mislil takrat. Nemarno opravilo. Toda takrat sem za vse čase spoznal, da sta dve vrsti prevajalcev: prevajalci-ustvarjalci in prevajalci-kronisti.«

Ta misel je prvo svarilo prevajalcu, ki se loteva Ršumovićeve poezije. Drugo svarilo pa je njegov pogled na modernizem lastne poezije:

»Mučila me je neodločnost: rimati ali ne? Moderne pesmi niso rimane. Rimala sta Steva Raičković in Mića Danojlović, Branko Miljković pa ni. Imel sem rad Steva in Mića, Branka manj. Rimal bom.« (*Imate li Ršuma*, str. 118).

In Ljubivoje Ršumović je rimal tudi pesem Yu Yu: izšla je v njegovi zadnji – štirinajsti po vrsti – pesniški knjigi *Pesme uličarke* (Zagreb, 1983) na straneh 52–53. Glasi se takole: